

Claus Offe

ALAPJÖVEDELEM ÉS MUNKASZERZŐDÉS¹

1 Offe, Claus (2008): Basic Income and the Labor Contract. In: *Basic Income Studies*, Vol. 3., No. 1.: 4 cikk.

ABSZTRAKT. A tanulmány első része a kapitalista társadalmak egy központi intézménye, a munkaszerződés hátulütőit – a munkanélküliséget, a szegénységet, az autonómia korlátozását – vizsgálja. A fő gondolatmenet szerint az alapjövedelem bevezetése segíthet elkerülni ezeket az állapotokat. Ezt követően az alapjövedelem-javaslatokkal szemben felhozott három legfontosabb normatív érvet vizsgálom meg: a lusták nem érdemlik meg, a gazdagoknak nincs rá szüksége, és túl sok a tennivaló a világban. Miután bizonyítom, hogy az alapjövedelem szószólóinak vannak válaszaik ezekre az ellenérvekre, a cikk harmadik része funkcionális szempontból veszi tekintetbe az alapjövedelmet: vajon a bevezetése segítene-e megoldani azokat a társadalmi és gazdasági problémákat, amelyekkel szemben a hagyományosabb módszerek nem bizonyulnak eredményesnek?

A munkaerőpiac, a demográfia és a társadalompolitika átalakulásáról szóló német és európai viták során előtérbe került az alapjövedelem gondolata, és az *állampolgárok* (nem pedig a *dolgozók* vagy a *szegények*) gazdasági jogainak kérdése. Nemzeti és nemzetközi fórumok (elsősorban a BIEN²) biztosítottak teret a különböző háttérű résztvevők – közéleti szerepet vállaló értelmiségiek, politikai pártok képviselői, egyetemi oktatók, szakszervezeti és vallási aktivisták, valamint nemzetközi szervezetek képviselői – között zajló élénk vitáknak és közpolitikai javaslatoknak.

Az alapjövedelem egy radikális politikai program, amelynek a társadalmi igazságosság megvalósítása a célja.³ Ennek az iránymutató gondolatnak az átalakítása társadalmi reformot megvalósító közpolitikává azonban nagymértékben függ a reform pénzügyi feltételeitől és következményeitől, valamint a munka- és tőkepiacokra gyakorolt (nehezen meghatározható, ám egészen bizonyosan jelentős) hatásától.⁴ Az alapjövedelem fontos szerepet játszana abban a folyamatban, amelynek során a fejlett (vagy kevésbé fejlett) kapitalista társadalmak egy kifejezetten liberális (vagy akár „baloldali-libertáriánus”, azaz

2 A BIEN betűszó a Basic Income Earth Network rövidítése. Bővebb információk a www.basicincome.org oldalon.

3 Az alapjövedelem a jelen tanulmányban – épp úgy, mint az élénk nemzetközi párbeszédben – adóból finanszírozott, egyénileg járó, rendszeres vagy alaptőkeként juttatott pénzügyi segítséget jelent, ami (az állandó tartózkodáson kívül) semmiféle feltételhez nem kötött. A segély összegének legalább ideiglenesen elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy a megélhetést biztosítsa, és így megóvjon a szegénységtől.

4 L. a Van der Veen és Van Parijs (1986 [2011]) tanulmánya kapcsán kialakult vitát a *Theory and Society* folyóiratban.

a valódi szabadság egyenlősége mellett elkötelezett) módon, és az állampolgárok gazdasági jogainak új rendszerében törekednének megoldást találni belső konfliktusaira, strukturális problémáikra és egyenlőtlenségeikre.⁵ E vitákban szóhoz jutnak az alapjövedelem kritikusai és a fokozatos bevezetés hívei is: az alapjövedelemnek a létminimumot kellene biztosítani, vagy olyan magas szintű legyen, amennyire csak lehetséges? Minden állampolgárra terjedjen-e ki, vagy legalább eleinte csak a legszegényebbeket, vagy gyermekeket nevelőket, családtagjaikat gondozókat kellene inkább megcéloznia? Egész életen át, gyermekkortól időskorig kellene járnia, vagy csupán időszakosnak kellene lennie – amikor is pl. egy ember összesen tíz évig kaphatná (Offe 1997; White 2003b)? Legyen-e teljes mértékben felszabadítva valamilyen hasznos tevékenység végzésének kötelezettségétől, vagy pedig – ismét legalább kezdetben – érdemes lenne-e valamiféle aktív hozzájárulást kérni a támogatásban részesülőktől? Az alapjövedelem nagysága és hozzáférhetősége függjön-e a munkaerőpiaci helyzettől, vagy legyen ettől független?

Tanulmányomban azokat a kérdéseket vizsgálom meg, amelyek gyakran középpontba kerülnek mind az alapjövedelem körüli vitákban, mind a németországi és európai munkaerőpiaci reformok igazságosságáról és hatékonyságáról szóló szélesebb párbeszédben. Mind a Schröder kancellár által 2003-ban meghirdetett, az Agenda 2010 iránymutatásának megfelelő törvényi újítások, mind az EU 2000-es lisszaboni stratégiája a teljes foglalkoztatottság 2010-ig történő elérését célozza meg. Az új évezred első évtizedében ilyen és ehhez hasonló közpolitikai kezdeményezések sora látott napvilágot az OECD országokban. Ezek az intézkedések a készségek és azok megszerzésének ösztönzésével, a munkaerőpiaci részvétel szubjektív és objektív akadályainak lebontásával, és a munka bér és nem bérjellegű költségeinek – pl. a társadalombiztosítási hozzájárulás – egyidejű csökkentésével a munkaerőpiac kínálati oldalát helyezték középpontba. A lisszaboni stratégiában megfogalmazott teljes foglalkoztatás igen nagyra törő célját többek közt az indokolja, hogy csakis a teljes foglalkoztatottsággal működő gazdaság képes a megfelelő pénzügyi háttérrel megteremteni a növekvő arányú idős lakosság elfogadható szintű időskori jövedelmének biztosításához. A két elgondolás közti kapcsolatot pedig a fő szószólók ellentétes álláspontja jelenti azzal kapcsolatban, hogy a közpolitikák és a gazdaság makroszintű élénkítésének eszközei valóban alkalmasak-e arra, hogy a politikailag elfogadható szintű bérek és társadalombiztosítási szolgáltatások fenntartása mellett teljes foglalkoztatottságot biztosítsanak. Ha a teljes foglalkoztatottsággal kapcsolatos célkitűzések reálisak, a döntéshozók joggal (vagy legalábbis következetesen) utasítják el az állampolgárok gazdasági jogainak bővítésére tett kísérleteket, hisz legfontosabb tennivalójuk a munkahelyteremtés és a munkapiaci integráció elősegítése – ezt pedig a munka költségeinek csökkentésével

5 Az alapjövedelem baloldali-libertáriánus megközelítését Van Parijs (1995) írja le és védi meg.

és a fizetett munkavégzés ösztönzésével érhetik el. Vegyük észre azonban, hogy a teljes foglalkoztatottság fokozatos közelítése csak gazdasági bővülés mellett lehetséges. A növekedést pedig leíró és normatív módon is értékelnünk kell: várhatunk-e növekedést, és ha igen, mely szektorokban? Megfelelő szintű lesz-e? Érdemes-e megfizetnünk a munkahelyteremtő növekedés ökológiai, pszichológiai, társadalmi, kulturális és politikai költségeit? Ha azonban azt gondoljuk, hogy a teljes foglalkoztatottság közpolitikai eszközökkel való elérése vagy teljesen irreális cél, vagy csak normatív szempontból elfogadhatatlan feltételek (pl. kényszermunka, túlnyomórészt „dolgozó szegényekből” álló munkaerőpiac, vagy az esztelen és felelőtlen konzumerizmus súlyosbodása), vagy olyan intézményi változtatások mellett volna megvalósítható, amelyek maguk is irreálisak (pl. radikális elszakadás a társadalombiztosítás felosztó-kirovó finanszírozásának bismarcki elveitől), úgy a feltételhez nem kötött, állampolgári jogon járó és a megélhetést biztosító transzferrek fokozatos megvalósítása az egyetlen morálisan és politikailag is tartható válasz. Nyilvánvalóan sok itt a tisztázatlan kérdés, nem eldöntött pl. az a fontos eljárásrendi probléma sem, hogy ki viseli a bizonyítás terhet a fenti vitában.

A következőkben három egymásból következő kérdéssel foglalkozom részletesen. Egyfelől, mi az alapjövedelem mögötti normatív gondolat? Másrészt, milyen politikai és erkölcsi ellenérvekkel, intézményi tradíciókkal és társadalmi-gazdasági érdekekkel kell az alapjövedelem támogatóinak szembenézniük és megküzdeniük? Végül pedig, milyen módon járulhatna hozzá az alapjövedelem bevezetése az érett kapitalista társadalmak égető strukturális és kormányzati problémáinak megoldásához?

1. A MUNKASZERZŐDÉS ÉS HÁTULÜTŐI

Ha a válasz az alapjövedelem, mi a kérdés? Minden gazdasági rendszer fenntartásának és újratermelésének alapja az a válasz, amit a társadalmi rend és e rend társadalmi újratermelésének két központi problémájára ad. Az elsőt nevezzük a *termelés* problémájának, amit az adott kategóriákba tartozó emberek adott termelési feladatokhoz és funkciókhoz való intézményes hozzárendelése old meg. A második az *elosztás* kérdése: ki és milyen mértékben részesüljön a teljes társadalmi termékből, *miután* – úgymond – a munka már el van végezve. A kapitalista társadalmak – idealista önképük szerint legalábbis – az egyedüli olyan gazdasági rendszernek felelnek meg, amely mindkét problémát *uno actu*, azaz egyszerre, és egyazon társadalmi mechanizmussal oldja meg, ez pedig a munka és tőke *piaca*. A szerződéses szabadság és a munkafolyamat szervezeti szabályozásának keretei közt a munkaszerződés határozza meg, hogy ki melyik feladatot látja el, megszabva

együttal azt a fizetséget is, amelyre az alkalmazottak a rájuk bízott termelési feladatok elvégzésének fejében jogosultak.

A fizetség szintje és így az elosztási probléma megoldása látszólag két dologtól függ: egy *felső* határtól, amely fölél a bérek nem emelkedhetnek, és egy *alsó* határtól, amely alá tartósan nem süllyedhetnek. Ami az utóbbit illeti, azt mondhatjuk, hogy az alkalmazottak bérének *elégségesnek* kell lennie nem csupán a dolgozó, hanem – egyidejűleg – mindazoknak a vele egy háztartásban éló személyek megélhetésének biztosítására is, akik (bármely okból) pillanatnyilag nem foglalkoztatottak vagy önfoglalkoztatók. Emellett – és ezúttal időben egymás után – az alkalmazott pénzügyi mechanizmusok jellegétől függetlenül (amely lehet egyéni megtakarítás, társadalombiztosítás, munkahelyi jóléti rendszer, fiskális elvonás és újraelosztás) elegendőnek kell⁶ lennie a dolgozók olyan szintű nyugdíjának biztosítására is, amely akkor is biztosítja anyagi biztonságukat, amikor már nem képesek vagy nem akarnak dolgozni, vagy ez számukra már nem engedélyezett.

Könnyű megértenünk a fizetés ezen alsó határának jelentőségét, ha figyelembe vesszük a kereső tevékenységgel töltött idő *lecsökkenését* a teljes élettartamhoz képest. A két időtartam közti különbséget a megkeresett jövedelmek valamiféle időbeli újraelosztásával kell fedezni. A különbség durván a következőképpen alakul: az OECD országokban a születéskor várható élettartam közel 80 év, és ez folyamatosan, meredeken emelkedik, évente körülbelül 3 hónappal vagy naponta 6 órával. A nyolcvan év nagyjából 700 ezer órát jelent. Ha úgy számítjuk, hogy életünk egyharmadát alvással töltjük, nagyjából 467 ezer órányi „aktív” élettartamot kapunk. A kereső tevékenységgel töltött időt (óvatossal) becsléssel 40 évre és évente durván ezer órára tehetjük fejenként (figyelembe véve a munka hiánya, a munkanélküliség, a korai nyugdíjazás, a szabadság, betegség, részmunkaidős foglalkoztatás, oktatás és képzés, stb. eshetőségeit), és így a munkával töltött idő/aktív élettartam aránya 8,6 százalék, ami valószínűleg messze alatta marad az egy ember élet során reggelivel, ebéddel és vacsorával töltött összes idő arányának. Ha a 15 és 64 éves kor közti ötven éves időtartamon belül nézzük meg a kereső tevékenységgel töltött aktív órák arányát, az átlagos dolgozó korú ember kereső foglalkozással töltött óráinak aránya még mindig nem lépi át a 13,7 százalékot. Mindenképp észre kell vennünk a tény, hogy az ember aktív életének nem kereső tevékenységgel töltött idejét, és az ez idő alatt – azaz a teljes élettartam 86,3, vagy pontosabban 91,4 százaléka során – jelentkező szükségleteket annak a munkának kell fedeznie, amit az élet meglehetősen szűk gazdaságilag aktív szakaszában elvégzünk.

6 Szándékosan hagyom nyitva a kérdést, hogy ez a „kell” morális szükséglet-e, vagy a gazdaság működésének elengedhetetlen feltétele – vélelmezve, hogy mindkettőről szó van.

Könnyen úgy tűnhet, hogy ez az a kimondatlan, ám nagyon is központi probléma, amelyet az EU 2000-es Lisszaboni Agendája azzal az igen merész (és nyilvánvalóan teljesen irreális!) javaslattal kíván orvosolni, amelynek értelmében a nemzeti kormányzatoknak 2010-ig a 70/60/50 százalékos foglalkoztatottsági szintet kellene elérnie: valamennyi munkaképes korú felnőtt 70, a munkaképes korú nők 60, az idősödő lakosság (55 év és nyugdíjkorhatár közöttiek) 50 százaléka számára kellene valamilyen kereső tevékenységet teremteniük. És ha ez a cél elérhető is volna, a felnőtt emberek aktív életük legfőljebb egyötödét töltenék kereső munkával; a gazdasági erőforrások óriási mértékű időbeli újraelosztásának szükségessége valószínűleg nem csökkenne jelentősen.

Az mindenesetre világos a bérek minimális szintjével kapcsolatban, hogy a bérnek elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy elfogadható mértékben biztosítsa mind az aktív, mind pedig – és ez kvantitatív szempontból még lényegesebb – az inaktív élettartam alatt jelentkező szükségletek kielégítését.

A béreknek azonban létezik egy funkcionálisan meghatározott felső határa is. A bérek ugyanis „túl magasak” akkor, ha emiatt a munkáltatók csökkentik a munkaerő iránti keresletüket, akár munkaerő-megtakarító technikai vagy szervezeti újításokkal, akár a termelés kisebb munkaerő-költségű országba való áthelyezésével. A fizetéseknek tehát nem szabad annyira magasnak lenniük, hogy – a tőke szabad távozásának lehetősége mellett – a munkaerő összköltsége visszafogja a munkakeresletet. A bér minimális és maximális értékei közti sáv paramétereit a gyakorlatban nem könnyű meghatározni. Még az sem teljesen biztos, hogy a minimum és maximum érték közti átmeneti sáv *valóban létezik*, vagy ha létezik, akkor ez mennyire marad így a jövőben. Nem zárhatjuk ki ugyanis axiomatikusan azt az elég szörnyű lehetőséget, hogy a dolgozók és az inaktív népesség szükségleteinek kielégítéséhez szükséges minimális jövedelem *magasabb*, mint a munkaerőnek az a maximális költsége, ami még nem hat ki negatívan a foglalkoztatottság szintjére.

Ha tehát a munkáltatók költsége meghaladja a munkaerő maximális költségét, a munkáltatók vagy más országba helyezik át a termelést (nyitott gazdaság esetén), vagy munkaigény-csökkentő technológiákat vezetnek be (innováció-intenzív gazdaságban); ha a fizetések a dolgozók és családtagjaik szükségleteinek kielégítéséhez szükséges szint alá esnek, a társadalombiztosítási rendszer finanszírozása bizonytalanná válik, és forrásait egyre nagyobb mértékben kell adóbevételekből kiegészíteni. A munkaerőpiaci és társadalmi-politikai problémák folyamatos jelenléte egy Németországhoz hasonló államban arra enged következtetni, hogy a fenti két probléma akár *egyidejűleg* is jelentkezhet.

A bruttó fizetések szintje és a munkáltatói költségek „túl magasak”, mivel a foglalkoztatottság szintjének további eséséhez vezetnek a foglalkoztatók kitelepülési és innovációs szabadságát széleskörűen garantáló intézményrendszernek köszönhetően. A fizetések szintje azonban a jelenlegi munkaerőpiaci és demográfiai viszonyok mellett ezzel együtt is „túl alacsony” ahhoz, hogy fedezze a foglalkoztatottak háztartási és társadalombiztosítási költségeit. A két probléma oly módon kapcsolódik össze, hogy a probléma egyik oldalának megoldása csökkentené a másik oldal megoldásának esélyét. Ami a neoklasszikus közgazdaságtankönyvekben „piactisztító egyensúlyi bérszint” néven szerepel, elégtelen a munkavállalók, valamint családtagjaik és a nyugdíjasok – tehát a „még nem” dolgozók és a „már nem” dolgozók – szükségleteinek kielégítésére.⁷

A termelési és elosztási problémák egyidejű megoldása a munkaszerződéssel természetesen óriási evolúciós előnyökkel jár. A szerződéssel szabályozott munkaviszony – szemben a hagyományos társadalmak státuszhoz rendelt viszonyaival – nem kötött, hanem a munkaerő-kínálat és -kereslet alakulásának megfelelően a szerződő felek legalább egyike (a legtöbb esetben mindkettőjük) által felbontható. A szerződés lehetővé teszi a piac kínálati és keresleti oldali szereplők *feltételes*⁸ találkozását, és ez az esetlegesség a közösség számára előnyös termelékenységnövekedést eredményezhet. A termelés és elosztás problémáinak ez az eshetőség alapú megoldása a kapitalista piacgazdaságok nagy evolúciós vívmánya. Hátulütői is vannak, legfontosabb közülük a szegénység, munkanélküliség és az önrendelkezés elvesztése jelentette kockázatok egyenetlen eloszlása.

A *szegénység* – amely az alacsony jövedelem mellett a társadalmi marginalizációt és az életvitel krónikus megbomlását is jelenti – azokat érinti, akik nem érik el a személyes termelékenységi szint (*foglalkoztathatóságnak* is nevezett) minimumát, és így nem képesek tartós kereső vagy önfoglalkoztató tevékenységet folytatni, ami többek közt az „oktatási szegénység” [educational poverty] következménye is lehet. Vegyük észre, hogy amennyire a munkaerőpiac a vásárlói piac tulajdonságaival bír, a keresleti oldal szereplői határozhatják meg a „foglalkoztathatóság” tartalmát: minél többen keresnek munkát, annál magasabb követelményeket állíthatnak a munkaadók. A szegénység azonban érinti azokat a dolgozó szegényeket is, akik az elégtelen személyes termelékenységi szint, a „túl-kínálat” kvantitatív hatásai, vagy a kollektív önszerveződés lehetőségének hiánya miatt

7 Egyébként ahhoz is kevés lehet, hogy a tényleges keresletet szinten tartsa, és így megakadályozza egy esetleges dekonjunkturális spirál kialakulását.

8 Az Arisztotelész idejéig visszanyúló filozófiai nyelvben egy esemény akkor „feltételes”, ha nem lehetetlen, ám nem is szükségszerű.

nem kapnak akkora fizetést, ami a biztos megélhetést lehetővé tenné számukra. A (nem saját döntésen alapuló) *munkanélküliség* elsősorban azokat érinti leginkább, akik rövid idejű szezonális munkanélküliségen vagy a munkakereséssel töltött időn túl nem képesek szerződéses foglalkoztatásba lépni annak ellenére, hogy törvény szerint koruk, fizikai és pszichológiai állapotuk alapján „munkaképesek”. A munkanélküliség gyakran önellátásra való képtelenséget, és így különféle munkanélküli-segélyektől és egyéb szociális juttatásoktól való függést von maga után.

Az *önrendelkezés* elvesztése – azaz a fennálló társadalmi és jogi normák keretei közt elfogadható, egyéni identitáson alapuló életvitel megválasztására való szabadság leszűkülése – nem csupán a szegénység és munkanélküliség közvetlen hatása. A munkavállalási hajlandósághoz kötött segélyezés logikájában gyökerező adminisztratív intézkedések és programok következménye is lehet, amelyek szankciókkal kívánják „aktivizálni” a munkanélkülieket, és integrálni őket a munkapiac világába (Hasenfeld et al. 2004; Handler 2004; Handler és Hasenfeld 2006). Csak akkor beszélhetünk valós önrendelkezésről, ha a szereplők valóban rendelkeznek *választási lehetőséggel*, és ezek birtokában sorsuk és valós választások és célok irányítóinak érezhetik magukat, nem csupán báboknak mások gazdasági vagy adminisztratív játékaiban.⁹ A munkanélküli viselkedésének bizonyos mértékű adminisztratív szabályozása ugyan nem feltétlenül jelenti az önrendelkezés szabadságának korlátozását, ám sokan így értelmezik, és ezért kritizálják. Leginkább abban az esetben merül fel ez a vád, amikor a „rugalmasságra” hivatkozva megtagadják a munkavállaló szakmabeli jártasságának, bérszintjének, munka- és lakóhelyének és családi kapcsolatainak védelmét és elismerését, és a hosszútávú munkanélkülieket arra kényszerítik, hogy *bármilyen* munkát elvállaljanak bárhol és bármennyi pénzért, máskülönben támogatásuk jelentősen csökken.

Önrendelkezésemnek vitathatatlanul fontos eleme, hogy az általam kiválasztott lakóhelyen élhessek, és olyan munkát végezhessek, ami képességeimnek és ízlésemnek „megfelel”. Az alapjövedelem néhány németországi támogatója¹⁰ a „teljes foglalkoztatottság helyett szabadságot” szlogennel hívja fel a figyelmet a munkaerőpiaci integrációt különféle gazdasági kényszerekkel elősegíteni kívánó adminisztratív intézkedések hatására, és az ilyen intézkedések célcsoportját jelentő személyek méltóságának és elismerésének megsértésére. Annál nagyobb ez a hatás, minél nagyobb nyomás nehezedik a munkaerőpiaci hivatalra, hogy sikerrel integrálja a lehetséges munkavállalókat. Nyilván-

9 Ez az érv különösen az alapjövedelem úgynevezett republikánus igazolásában játszik fontos szerepet (Casassas 2007; Pettit 2007; Raventós 2007).

10 L. pl. Sascha Liebermann: www.FreiheitStattVollbeschaeftigung.de

való, hogy a piaci-liberális pártpolitika szlogenje értelmében – „bármilyen munka jobb a munkanélküliségnél” – az egyén önálló döntéshez való joga (pl. az ahhoz való alapvető joga, hogy nemet mondjon egy állásajánlatra) alárendelődik a munkahelyteremtés és foglalkoztatottság-maximalizálás céljának. A munkaerőpiaci és szociálpolitikai reformmal kapcsolatos bármiféle vita során azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a közpolitikák nem csupán a pénzügyi erőforrások (újra-) elosztására, és a jogosnak elismert *szükségletek* kielégítésének biztosítására szolgálnak; ugyanúgy szólnak az önrendelkezés megadásáról vagy megtagadásáról, mind az adminisztratív ellenőrzés folyamatán keresztül (ami pl. lehet stigmatizáló), mind pedig a jövedelem visszatartásával (Standing 2002).

Közismert tény, hogy az adminisztratív intézkedésekkel előidézett gazdasági kényszer hatására végzett munka nem csupán a *munkavállaló* méltóságérzetét sértheti, hanem a *munkáltató* gazdasági érdekeit is, nem is beszélve azokról a munkatársakról és a pozícióért versengőkről, akik azért veszíthetik el állásukat, mert a munkaerőpiaci szabályozók a munkavállalókat „bármilyen” munka elvállalására ösztönzik. Tekintetbe véve az adminisztratív és anyagi kényszerek negatív hatását a dolgozók motivációjára, a munkáltatók kevésbé érdeklődnek azon munkavállalók iránt, akik jelentős szankciók hatására vállalnának el egy állást. Jól illusztrálja az adminisztratív módszerekkel kikényszerített munkavégzés termelékenységével kapcsolatos problémát, hogy a német spárgatermesztők nem szívesen alkalmaznak az éves betakarítás idején hosszú ideje munka nélkül lévő német dolgozókat, amikor azokat a „megbízható” és „motivált” lengyel idénymunkásokat is alkalmazhatják, akik végeztek már hasonló kemény fizikai munkát. A német dolgozók gyengébben teljesítenek, mivel akarataik ellenére vállalták a munkát, és nem is tudnak azonosulni az elvégzendő feladattal. Ezen pedig nem segít a fokozott ellenőrzés és a szankciók szigorítása; az ilyen intézkedések csak az ellenőrző munkaerőre kiadott pluszköltséget jelentenek, és tovább gyengítik a dolgozók motiváltságát. Hogy egyértelmű legyen, azt nem lehet kategorikusan kizárni, hogy a munkaerő efféle adminisztratív megrendszabályozása vezethet bizonyos mértékű „aktivizáláshoz”, s a jövőből visszatekintve ezt egyszer akár az emberek foglalkoztatásában és egyéni életében bekövetkezett pozitív fordulatnak is értékelhetjük – még ha ezt paternalisztikus eszközökkel érték is el. A jelenlegi munkaerő-kereslet minőségi és mennyiségi jellemzőinek ismeretében azonban ez a jövőkép inkább csak szerencsés véletlen egybeesés volna, és nem a munkavállalási hajlandóságához kötött segélyezés szándékolt és következetesen megvalósított végeredménye.

Az OECD országok intézményrendszerei között vannak ugyan különbségek, ám valamennyi jóléti állam történetében megfigyelhető a szegénységre, a munkanélküliségre és az önrendelkezés elvesztésére külön-külön szakosodott szervezetek és

programok *intézményi differenciálódásának* hasonló fejlődése. Az önkormányzatok által finanszírozott szervezetek általában a szegénység *helyi* problémáival foglalkoznak. Feladataik közé tartozik, hogy a lakosság elszegényedett csoportjait adminisztratív szociális kategóriákba sorolják („valós” vagy színlelt szegények, munkaképesek vagy munkaképtelenek, helyi vagy külföldi szegények stb.), folyamatosan ellenőrzik őket, és eljuttatják hozzájuk azokat a támogatásokat és szolgáltatásokat, amelyekre jogosultak. A munkanélküliség kezelése egészen más intézményrendszer feladata: a gazdasági és foglalkoztatási közpolitikák gyakorlatba ültetésével *központi* és *regionális* intézmények épp úgy foglalkoznak, mint a munkaerőpiaci intézményrendszer helyi szintű szereplői. Ezek a szervezetek tanácsadással, munkaközvetítéssel, pénzbeli juttatásokkal munkahelyteremtési intézkedésekkel, szakmai átképzéssel, felnőttképzéssel, bér- és foglalkoztatási támogatással stb. segítik azokat, akik munkanélkülivé *váltak* (miután adott ideig alkalmazásban álltak); fő céljuk ügyfeleik munkaerőpiaci reintegrációja. A munkahelyi önrendelkezés és méltóság kérdése megint másik intézményi területhez tartozik. Ez a foglalkoztatáshoz kötődő törvényhozás nagy múltra tekintő hagyományait épp úgy jelenti, mint azoknak a munkaügyi törvényeknek az érvényesítésére szolgáló bíróságokat, amelyek többek között a munkavállalók fizikai és pszichológiai biztonságát szavatoló szabályozásról, valamint a munkavállalók képviselőjéhez és együttdöntéshez való jogáról szólnak (mint pl. a németországi *Betriebsverfassungsgesetz*, vagyis a munkavállalói képviselőkéről szóló törvény).

A különféle kategóriákba sorolt ügyfelek feldolgozására szakosodott intézményrendszerek differenciáltsága ellenére is találhatunk működésbeli hasonlóságokat e területeken. Egyfelől a szóban forgó intézmények az egyes törvény szerint meghatározott kategóriákba tartozó emberekhez szigorúan hozzárendelik az elismert szükségletek, jogok és kötelezettségek körét. A szükségleteknek a szabványosítása és besorolásai (Ki számít „szegénynek”? Mik az „elfogadható” munkakörülmények? Ki jogosult juttatásokra, milyen összegben és időre? stb.) mindeközben a gazdasági és politikai kontextus változásainak hatására könnyen megváltozhatnak, és a jogi szabályozás megváltoztatásának és intézkedések visszavonásának folyamatos nyomása alatt vannak. Másrészt a szociális és munkaerőpiaci közpolitikák megvalósítása, a vonatkozó szabványok, folyamatok és kritériumok alkalmazása drágán és nagy tranzakciós költséggel működő intézményrendszeren keresztül történik. Ezek a szervezetek a közigazgatás bürokratikus elveit általában korporatív testületeken keresztül ötvözik az önkormányzatiság elemeivel. Harmadrészt pedig a kollektív jogok rendszere kategorizálja, ellátja, irányítja, kezeli, ellenőrzi és integrálja ügyfeleit, gondoskodik róluk, ám mivel mindezt gyakran szankciók alkalmazásával teszi, gyakran stigmatizálja is, és a védelmezett, paternalista módon szabályozott tárgyakkal passzív helyzetébe kényszeríti őket. Ezt az eljárást eufemisztikusan ugyan „aktiválásnak”

nevezik, az ilyen aktiválásban részesülő emberek valóságában azonban gyakran éppen a passzivitás élményéhez és az önálló választás lehetőségének felülről jövő megtagadásához járul hozzá.

A jóléti állam tranzakciós költségei közé tartoznak mind a szabályozó és ellenőrző szervek közvetlen költségei, mind pedig az emberek passzív és függő kliensekké válásának nehezebben mérhető indirekt költsége. A megélhetést alapvető szinten lehetővé tévő alapjövedelem bevezetésével a „költségek” mindkét fenti kategóriája nagyrészt elkerülhető lenne. Számítalan bürokratikus intézmény és eljárás válna feleslegessé és értelmetlenné, ha minden állampolgár rendszeres, feltételekhez nem kötött, individuális, adóból finanszírozott támogatásban részesülne.¹¹ Emellett jóval kevesebb esetben és mértékben kellene megvizsgálni, hogy valaki „valóban” szegény-e, munkaképes-e, családi állapota és háztartásának összetétele alapján jogosult-e támogatásra, csorba esett-e önrendelkezésén vagy méltóságán.

Mindeközben az álláskeresőket és támogatásra szorulókat „kliensként” kezelő korábbi rendszerrel szemben ez valóban aktivizálhatná az állampolgárokat, lehetővé tenné, hogy éljenek cselekvési és döntési szabadságukkal, és a kliens szerepe helyett saját terveik és életvitelük valós „urai” legyenek, és vállalják mindenek a felelősségét. Ebben az esetben mindenki szabadon dönthetne arról, hogy mely további pénzügyi szükségleteit kívánja kereső tevékenységből fedezni, milyen tevékenységeket szeretne élete egyik-másik szakaszában folytatni, mely munkakörök és -körülmények számítanak megfelelőnek vagy elfogadhatónak, és melyek nem. Ez végeredményben biztosítaná a legalapvetőbb szabadságjog – a nemet mondás szabadsága – érvényesülését a munkaerőpiacon, anélkül, hogy megszüntetné az arra való ösztönzést, hogy valaki a megélhetési szintet meghaladó jövedelem megszerzésére különféle – valóban elfogadható – kereső tevékenységeket folytasson. Elégséges munkaerő-kereslet, kielégítő munkakörülmények és megfelelő fizetség fejében az állampolgárok ösztöntén mondhatnának igent is az adódó munka-lehetőségre.

Az alapjövedelem mint az állampolgár gazdasági jogaiból következő pénzügyi alternatíva nem csupán a szegénység és munkanélküliség problémáit oldaná meg; óriási közvetett hatása lenne arra is, amit a hetvenes években „a munka humanizálásának” neveztek (Ondrack és Timperley 1982). A munkások megengedhetnék maguknak, hogy

11 A jóléti állami bürokrácia, a szolgáltatások és támogatások elosztásához szükséges pazarló adminisztráció liberális kritikusaik már csak emiatt is az alapjövedelem támogatóivá kellene válniuk (Offe 2005).

visszautasítsák a rosszul fizetett vagy megalázó munkákat. Az alapjövedelem mellett az ilyen állásokat nem lehetne betölteni. Így minden olyan munkának, amire a munkaadó megfelelő embert akar találni, kellőképp „jónak” kellene lennie, a dolgozó pedig az elszegényedés veszélye nélkül felmondhatna, ha mégsem ez a helyzet. A munka lényegi vonzóbbá válása következtében, könnyen lehet, hogy a munkaerő-kínálat végső soron *emelkedne*, ahelyett, hogy – mint a kritikusok gyakran állítják – az adóból finanszírozott „tunyaság” terjedne el (Mead 1986, 1997).

2. IGAZSÁGOSSÁGGAL KAPCSOLATOS ÉRVEK AZ ALAPJÖVEDELEM MELLETT ÉS A KRITIKUSOK ELLENVETÉSEI

A társadalmi és politikai igazságossággal foglalkozó valamennyi normatív elméletnek – márpedig az alapjövedelem gondolatát ilyen elmélet támasztja alá – először is önmagáról kell elméletet alkotnia: melyek azok az érvek, amelyek mentén értelmet nyerhet, és kiket képes megszólítani? Ez a másodrendű elmélet ad választ a kérdésre, hogy mely társadalmi erők és kulturális normák, mely okok és érdekek támogatják vagy hátráltatják a normatív vállalkozást. Ehhez fel kell térképeznünk a forgalomban lévő diskurzusok mintázatát, az érdekek, hagyományok és érvek elrendeződését, hiszen bármely igazságosságelmélet szükségszerűen ezekbe van beágyazva. Az alapjövedelem másodrendű elméletének tisztáznia kell azt a kérdést, hogy miért ütközik oly széleskörű ellenállásba az állampolgári jogok egyéni jövedelemre való kiterjesztésének gondolata.

Az érvek és ellenérvek részletes tárgyalása előtt gondoljuk végig az állampolgárok gazdasági jogait. Gyorsan beláthatjuk, hogy még a legliberálisabb piacgazdaságban is jelen vannak – sőt, a piacok működéséhez nélkülözhetetlenek (Williamson 1985) – a jogrendszer megfelelő működését garantáló intézmények (mint a rendőrség vagy a bíróságok), és hogy ezek a tömegközlekedéssel, kommunikációs hálózatokkal, oktatással és a fizikai és szervezeti infrastruktúra egy részével együtt az állami bevételek egy jelentős részét felszívják. A piacok működéséhez szükséges nem piaci előfeltételek jelenlétéből adódóan az állampolgárok kötelesek adót fizetni tulajdonuk, jövedelmük és fogyasztásuk után, amelyek állami tulajdonú és működtetésű termelő konstrukciók híján szükségesek ezek finanszírozásához.¹² Mivel bármiféle kötelezettség (legalábbis névleges) jogokkal ruhazza fel azt, aki teljesíti, az adófizetés gazdasági jogokat és a jogos követé-

12 Holmes és Sunstein (1999) meggyőzően bontják ki a fenti gondolatmenetet.

lés lehetőségét biztosítja az állampolgároknak. Az adózás esetében ez persze nem alanyi jogon kikényszeríthető követelést jelent, hanem általánosságban a jogrend működését, konkrétan pedig a joguralom elvét. Ez az elv az adóbevételek jogszerű felhasználását garantálja, és lehetővé teszi bírósági eljárás indítását abban az esetben, ha a jogszerűtlenség gyanúja felmerül; az adóbevételek felhasználásának alapvető legitimitációját ugyanis az adja meg, hogy az valamilyen értelemben a közérdeket szolgálja. Az alapjövedelemmel kapcsolatban tehát *nem* magának a gazdasági jognak a gondolata a vitákat kiváltó újdonság – elvégre az adófizetőnek eddig is joga volt valamihez (még ha nem is bármihez konkrétan) az adójáért „cserébe”, ahelyett, hogy a közpénzek egyszerűen csak az uralkodó csoport zsebébe vándoroltak volna – hanem az a kapcsolódó elgondolás, hogy ennek a jognak a beváltása nem csupán *kollektív, természetbeni* javak (pl. utak) és szolgáltatások (pl. bíróságok) által történne, hanem részben olyan pénzügyi támogatáson keresztül is, amelyet (pl. az élelmiszerjegytől eltérően) a kedvezményezett szabadon költhet el, belátása szerint (Standing 2008).

Az alapjövedelem támogatóinak három komoly ellenérvre kell alaposan felkészülniük. Először is arra a felvetésre, hogy semmiféle igazolható okunk nincs arra, hogy olyanokat támogassunk, akik – a munkavállalókkal, önfoglalkoztatókkal és munkanélküli álláskeresőkkel szemben – „önszántukból” maradnak távol a munkaerő- és egyéb piacokról. Az ilyen típusú érvelés szerint ők nem *érdemlik meg* a segítséget. Másfelől ennek az érvelésnek a másik oldala szerint a kereső foglalkozást végzők nagy kategóriáinak nincs szüksége támogatásra, mivel a piacon megszerzett jövedelmük szintje lehetővé teszi számukra szükségleteik kielégítését. A hagyományos baloldali rendszerszintű látásmódja pedig egy harmadik problémát vet fel: annyi égetően fontos és sürgős tennivaló mellett senkinek sem szabad megengednie magának, hogy adóból támogatott semmittevésbe vonuljon vissza ahelyett, hogy élne a teljes foglalkoztatottság elérésével (illetve ennek az állapotnak a fenntartásáig) biztosított lehetőséggel, és hasznosítaná a termelőkapacitásait.

Az alapjövedelem gondolatával szemben egyre gyakrabban felmerülő – és nem ritkán neheztelő hangnemet megütő – első ellenérv az elosztási igazságosságnak abból az elképzeléséből fakad, amit egyaránt vall magáénak a keresztény (elsősorban protestáns), a piaci-liberális és a szocialista munkaetika. Ennek a munkaetikának az alapgondolata szerint a piaci munkát nem csupán közvetlen hasznáért (pl. a jövedelem és gazdagság növelése érdekében) kell végeznünk; olyan hivatás- vagy küldetéstudat is kell, hogy motiválja, amelynek hatására az emberek azután is folytatják munkájukat, hogy elegendő gazdagságot halmoztak fel szükségleteik kielégítésére. A piac számára végzett munka elvi kötelességnek tartásából következik, hogy erkölcsi botránnyal ér fel bármely olyan rendszer, ami

lehetővé teszi, hogy az is „egyék”, akik nem „dolgozik”. Max Weber híres okfejtését idézve egy ilyen rendszer félrevezető és erkölcsromboló csábítása következtében sokan elfelejtették, sőt, elárulnák „hivatásukat”. Az állandó anyagi szűkösség (és a gazdasági növekedés ezzel járó kényszere) ebből a nézőpontból tulajdonképp a jó erkölcsök biztosítéka. Könnyen látható a protestáns kereszténység és a munkásosztályi aktivizmus hasonlósága a munka „produktivistá” moralizálásban.

A fenti igazságosságfelfogás szerint mindenki felelős saját szükségleteinek kielégítéséről gondoskodni akár pénzkereső, akár bármi más hasznos tevékenység által.¹³ Másfelől nézve az, aki nem dolgozik (vagy nem hajlandó dolgozni), ne is egyék – ennek pozitív megfogalmazása az a meritokratikus alapelv, hogy az egyes dolgozók fizetésének arányosnak kellene lennie az általuk elvégzett munka mennyiségével és (piac által meghatározott) hasznosságával. Az alapjövedelem nem csak a fent bemutatott munkaetikával ellentétes, hanem annak mindkét következtetésével is. Egyfelől működő alapjövedelem-rendszer mellett a dolgozó korú emberek az adófizetők terhére juthatnának jövedelemhez, így megszabadulnának az anyagi szűkösség terhétől, s ezzel együtt a hivatásuk végzésére készítő állítólagos erkölcsi nyomás alól. Ha szerény összegről is van szó, az semmiféle feltételhez nem kötött, és a kedvezményezettek semmit nem kötelesek teljesíteni érte. Másfelől pedig mindez csökkentené annak a köztudottan keményen dolgozó adófizető többségnek a munkavállalási hajlandóságát, akik végül is fizetik a feltételhez nem kötött jövedelmet, ez pedig súlyos következményekkel járna a gazdaság egészére nézve. Ez a két nemkívánatos hatás együttvéve kollektív jólétünk erkölcsi alapjait fenyegeti.

Ebben az összefüggésben érdemes végiggondolnunk két empirikus érvt. Egyrészt a szolidaritás (azaz a pénzkeresők hajlandósága arra, hogy a kizárólag alapjövedelemből élők javára fizessenek adót) nagymértékben függ a kölcsönösösgtől. Másképp szólva, a szolidaritás azon alapul, hogy a (munkaképes) kedvezményezettekről azt feltételezzük, hogy „viszonzásképpen” valamilyen hasznos tevékenységet folytatnak (vagy legalábbis hajlandók erre). Ennek a feltételezésnek a hiányában a szolidaritás nagy morális terhet jelent, és politikailag bizonytalanává válik. A másik empirikus általánosítás a „boldogságról” végzett felméréseken alapul: ezek szerint gyakran nagyon boldogtalannak érzi magát az, aki nem talál lehetőséget arra, hogy valamilyen hasznos tevékenységet folytasson.

13 Ez csak azokra nem vonatkozik, akik a szerződéses munka vagy önfoglalkoztatás kötelezettsége alól legitim módon kivételt élvező (összesen) hat csoport egyikébe tartoznak: nyugdíjazottak, fizikai vagy szellemi betegséggel vagy fogyatékkal élők, gyermekek és fiatalkorúak, kisgyermeket gondozó szülők, sorköteles katonák, vagy börtönbüntetésüket töltő elítéltek. A „háztartásbeli” szerep is kivételt jelent, bár csökkenő legitimitással, legalább is amennyiben nem kötődik gyermekneveléshez.

Az alapjövedelem morális gazdaságtana szempontjából szerencsére ez az alapjövedelemmel szembeni két érv kioltani látszik egymást. Ugyanis ha a nettó befizető adózókban tudatosan passzív polgártársaik boldogtalansága és ezzel kapcsolatos érzései (illetve tájékoztatjuk őket erről), akkor minden valószínűség szerint megfelelően teljesül a kölcsönöség feltétele.

Vanderborght és Van Parijs (2005) az alapjövedelem-vitáról írt bevezető szövegükben kifejtik, hogy szerintük az elosztási igazságosság fent tárgyalt megközelítése milyen mértékben igazolható egy modern kapitalista társadalomban, vagyis mely elemeit kell beépíteni az alapjövedelem jogosultsági és finanszírozási rendszerébe, és mely elemeit kell normatív alapon elvetni. A munkaetika logikájával szemben felhozott érvek közül három lényeges megfontolást emelnek ki. Az első gyakorlati megfontolás szerint – dióhéjban – az „ingyenélők” meg nem érdemelt jövedelmét nem csupán az igazolja, hogy adminisztratív költségeket és a valamely munka kényszerű elfogadásából következő szabadságvesztést takarít meg, hanem az is, hogy a felháborítónak nevezett (bár szigorúan individualizált és univerzális) *munka nélkül szerzett jövedelem* valójában a nagyon is elterjedt *jövedelem nélkül végzett munka* hasonlóan „felháborító” tényének tükröképe, márpedig ilyen munkát végeznek mindazok, akik vitathatatlanul hasznos (bár *piaci* értékkel nem bíró) tevékenységet folytatnak, pl. gondozó vagy önkéntes munkát végeznek. A nem dolgozó kedvezményezettekét érő „pozitív” igazságtalanságot tehát legalábbis részben annak a „negatív” igazságtalanságnak a felszámolása ellensúlyozza, amelyet ma számos fizetés nélküli „dolgozó” szenved el.¹⁴

Ennél is lényegesebb az a – nem csupán Thomas Paine és John Stuart Mill baloldali liberalizmusában, hanem a keresztény teológia progresszívebb ágaiban is gyökerező – elv, hogy a Föld valamennyi lakójáé, így jövedelmi vagy munkahelyzetétől függetlenül mindenkiné jogában áll méltányos részt kérni abból, ami mindannyiunknak megadatott. Van Parijs Paine érvelését idézi: „Léteznek olyan juttatások, amelyekre az egyén nem azért jogosult, mert megdolgozott értük, vagy azért, mert szüksége van rájuk, hanem egyszerűen csak azért, mert a szóban forgó közösség tagja” (Van Parijs 2001b: 123). Egy kortárs példa erre az Alaska Permanent Fund (Alaszakai Állandó Alap)¹⁵: az Alap pénze elsősorban olajbevételekből származik, és Alaszka állam valamennyi polgára jogosult rá, a régióban

14 A brit feministák a nyolcvanas években szellemes szlogennel kampányoltak a „dolgozó” és „nem dolgozó” anyák értelmetlen megkülönböztetése ellen – szerintük ugyanis „Minden anya dolgozik!”

15 Alaska Permanent Fund: az ásványi anyag-bányászatból és a Transzalaszkai Csövezetékéből származó bevételek egy részéből Alaszka állam évente egyszeri univerzális, feltételhez nem kötött támo-

való közös részesedés kifejeződéseképpen (és részben talán azért is, mert készek elviselni a régió zord időjárás viszonyait). Ez a konstrukció arra enged következtetni, hogy a földre és természeti kincsekre kivetett adó az alapjövedelem kézenfekvő pénzügyi forrása lehet; legalábbis a munkanélküliség és szegénység óriási gazdasági és egyéb költségeinek megtakarítása mellett, mivel az e társadalmi kategóriák számára fenntartott költségvetési tételek fölöslegessé válnának egy olyan társadalomban, amely polgárainak gazdasági jogokat és megfelelő szintű alapjövedelmet biztosít.

Az erőforrások kollektív birtoklása és egy terület minden lakójának ezekből való méltányos részesedéshez való joga ellentmond a meritokratikus logikának, és romba döntheti a közgazdászok kedvelt szállóigéjét, amely szerint „nincs ingyen ebéd”. A szállóigével szemben felhozott ellenérvnek azokon a teljes közösség számára előnyös feltételeken kell alapulnia, amelyek valójában lehetővé teszik a produktív cselekvők – divatos német neo-liberális szóhasználatkal *Leitungsträger* – számára, hogy jövedelmüket oly módon „keressék meg”, ami csupán egyéni erőfeszítésnek *tűnik*, ám valójában nem saját érdemükön vagy teljesítményükön múlik. John Locke tulajdonjog-elmélete szerint (Locke [1689] 1988) legitim tulajdonjog csak önbirtoklás [self-ownership] által, és az (eredetileg senki tulajdonában nem álló) anyag saját munkaerővel „keverése” révén jöhet létre. A keverés *feltételei* – pl. a termelékenység szintje vagy a termelés intézményes háttere – azonban nem egyéni teljesítménytől függenek, hanem nyilvánvalóan a kollektíven megörökölt háttérfeltételek rendszeréből következnek. A háttérfeltételek elemei lehetnek pl. az elmúlt nemzedékektől megörökölt infrastruktúra, ahogy bizonyos mértékig a tudás, a technológia, a kultúra alapjait adó erkölcsi és jogi rendszerek is, amiket a ma embere szabadon hozzáférhető közjavaknak tekint (és amelyeket egyes produktív cselekvők sikeresen, mások kevésbé sikeresen használnak ki, de maguk a háttérfeltételek egyik esetben sem egyéni érdem függvényei).¹⁶ Ugyanez vonatkozik az együttműködés egyidejű (azaz a fent említett egymásutánosság logikájától eltérő) előnyeire is. A munkamegosztásból következő szervezett együttműködés a szereplőket olyan termelékenységi többletbe juttatja, amelyet nem tekinthetünk egyetlen személy teljesítményének – ahogyan a szénhidrogén-lelőhelyeket sem. A termelékenységnek ez a forrása is egyfajta (nem természeti) erőforrás, azaz *nem kiérdemelt ajándék*, ami a természeti erőforrásokhoz hasonlóan az elosztás és kompenzáció

gátást ad a területén élőknek. Ennek összege legnagyobbbrészt a tárgyévi állami olajbevételektől függ (2009-ben pl. 1 305, 2008-ban 3 269 dollár volt). *A ford.*

16 Herbert Simon (2001: 36.) becslése szerint „az olyan fejlett társadalmak, mint az Egyesült Államok vagy észak- és nyugat-európai országok jövedelmének 90 százaléka” olyan háttérfeltételeknek köszönhető, „amelyek a társadalom tagjainak közös tulajdonában állnak”.

univerzális jogcímét vonja maga után (ahogy az egyes személyeknek a „természet sorsjátékán” elnyert szellemi és fizikai adottságai is¹⁷). Ennek értelmében a közösség szerencsésebb tagjainak bizonyos fokú kompenzációt kell nyújtaniuk kevésbé előnyös helyzetű polgártársaiknak, miközben a produktív működés fenntartásához szükséges piaci ösztönzők a helyükön maradnak. Ezt a gondolatmenetet követve morális paradoxonná válik az a helyzet, amelyben az egyéni érdemre való tekintet nélkül kiosztott ajándékokból leginkább részesedők arra kéri a többieket, hogy ne akarjanak „ingyen ebédet”.

A feltételekhez nem kötött alapjövedelem normatív megalapozásakor a legnehezebb kérdés az, hogy mely (hasznos) tevékenységeket végezhetik vagy kellene végezniük azoknak, akik megfelelő munkalehetőség hiányában az alapjövedelemből élnek meg, de mindenesetre a munkavállalás és önfoglalkoztatás szféráin kívül maradnak. Libertáriánus felfogás szerint ennek „szabadon választott” tevékenységnek kell lennie, miközben el kell fogadnunk annak a (feltételezésünk szerint) jelentéktelen kisebbségnek a döntését is, akik nem hajlandók semmiféle hasznos elfoglaltságot keresni – ők Rawls közmondásos szörfősei¹⁸ –, máskülönben vállalnunk kellene a bürokratikus ellenőrzés visszaállítását és az azzal járó költségeket. Ez a felfogás azonban nem veszi figyelembe a modern társadalmakban „szabadon választható” tevékenységek körét leszűkítő korlátokat. A domináns intézmény- és értékrendszerek ugyanis megtizedelték azokat a *nem* pénzkereső tevékenységeket, amelyekkel hasznossá tehetnénk magunkat és kivívhatnánk környezetünk megbecsülését. A modern, „munkaközpontú” társadalmakban a családtagokról való gondoskodás, a non-profit szektorban végzett önkéntes munkák és a különféle „személyes” tevékenységek (mint pl. készségek és tudás megszerzésére irányuló tanulmányok) körén túl nincsenek olyan elterjedt tevékenységtípusok, amelyek ugyanolyan szinten tennék lehetővé a társadalomba való beilleszkedést és azzal egyidejűleg a független és önkitaljesítő cselekvést, mint az alkalmazotti munkaviszonyban állók foglalatosságuk – legalábbis a szerencsésebb esetekben. A modern társadalmak bizonyos értelemben intézményesen elszegényedettek, amennyiben az egyének társadalmi megbecsülését és anyagi esélyeit nagyrészt a munkaerőpiacon betöltött szerepük határozza meg. Innen ered az igény, hogy az alapjövedelem-modell bármely formájának megvalósításáról szóló vitát kiegészítsük az olyan intézményes lehetőségek megteremtéséről vagy felélesztéséről szóló vitával, ame-

17 Az ide vágó radikális gondolatmenethez l. Steiner (1992).

18 John Rawls (1993) szerint az igazságos társadalom együttműködésen alapuló rendjében nincs helye a potyautasoknak; Van Parijs (2003) azonban kérelhetetlenül elemzi Rawls potyautasokkal kapcsolatos gondolatmenetének következetlenségeit.

lyek a szerződéses munkától vagy piaci alapú önfoglalkoztatástól eltérő hasznos tevékenységekbe való bekapcsolódást tennék lehetővé.

A munkaerőpiacon kívül eső, ám megbecsülést élvező tevékenységek körének és ösztönzőinek kiszélesítése rendkívül összetett probléma – a következő látszólagos következetlenség ehhez képest jóval kevésbé tűnik problematikusnak. Az alapjövedelemre elvben *minden* állampolgár jogosult, a többségnek azonban *nincs rá szüksége*, hiszen kereső foglalkozásból származó jövedelme jellemzően megfelelő szintű vagy legalábbis bőven a megélhetési küszöb fölött van. Ennek az ellenvetésnek megfogalmazói nem értik, hogy miért kellene támogatásra feljogosítanunk azokat, akiknek nincs szükségük rá. Ezt ugyan semlegesíthetné a közepes és magas jövedelmekre kivetett adók emelése úgy, hogy az alapjövedelem jobban kereső kedvezményezettjei azt automatikusan leadóznák – ez viszont felveti azt a problémát, amikor a mindkét irányba kifizetett összegek a számlák között értelmetlenül mozognak ide-oda. Michael Opielka (2005) egy olyan egyszerűbb megoldást javasol, ami ugyanakkor szembemegy a *feltétlen nélküli* alapjövedelmet megalapozó erősen univerzalista alapelvvel, és inkább a társadalombiztosítási intézmények logikáját követi: a költségvetési év elején mindenkinek joga van létminimum szintű alapjövedelmet igényelni. Valaki abban az esetben fog élni ezzel a joggal, ha várakozásai szerint munkajövedelme nem lesz elégséges szükségletei kielégítésére. Az alapjövedelem így egyfajta személyi biztonsági hálóként szolgál, azaz a rendelkezésére álló jövedelem szintje biztosan nem fog annak szintje alá esni. A rendszer tehát a szóban forgó személy éves jövedelmi várakozásain alapul. Ha azonban a költségvetési év végén ezek a várakozások túlságosan pesszimistának bizonyulnak, és a kérelmező valós jövedelme átlép egy meghatározott küszöböt (mondjuk az alapjövedelem háromszorosát), az alapjövedelem egy részét vagy a teljes összeget és annak kamatait vissza kell fizetnie. Ilyen ösztönzési struktúra mellett nagyrészt azok igényelnének alapjövedelmet, akik a munkanélkülivé válás vagy elszegényedés ellen keresnek biztosítékot, míg továbbra is működésben maradnának a munkavállalásra motiváló ösztönzők.

Amint följebb már szóba került, utolsó ellenérvként az alternatív költség merül fel. Talán nem az ablakon szórjuk ki az adóbevételeket, ha az egyébként produktív munkára képes felnőttek (lehetséges) passzivitásának támogatására használjuk fel őket? Az emberek hasznos tevékenységek végzésére való természetes hajlamával érvelni ebben a helyzetben nyilvánvalóan nem lenne kielégítő válasz. Az OECD országok érett gazdaságaiiban viszont világosan látszik, hogy a szerződéses munkaviszony nem képes tartósan felszívni a teljes munkaerő-kínálatot – *amennyiben* ennek „elfogadható” bérszintek és munkakörülmények mellett kellene bekövetkeznie. Ezzel a megszorítással bármekkora legyen

is a munkaerő-kínálat, a munkaerő-*kereslet* egyszerűen nem elégséges sem a magánszektorban, sem a közszférában. Ezek kétségtelenül vitatható feltételezések. Metaszinten ismét felmerül a kérdés, hogy vajon melyik oldalt is terheli az elméleti és gyakorlati bizonyítás kötelezettsége, és milyen határidővel? A piaci munkavállalásnak azonban nem könnyű alternatívát találni, ha a kényszermunka lehetőségét normatív alapon kizárjuk.

Az alapjövedelem bevezetésére javasolt intézményes megoldások közül végül is négy jöhet szóba. A munkaerőpiac jelenlegi rendszeréhez a negatív jövedelemadó [negative income tax – NIT] vagy az amerikai *earned income tax credit* (EITC) áll a legközelebb. Ezután következik az utalványalapú bartergazdaságot lehetővé tévő alternatív valuta bevezetése („zöld dollár”, „idődollár”) (Offe és Heinze 1992). A harmadik alternatíva az Anthony Atkinson (1996) által felvázolt „részvételi jövedelem” [„participation income”]; ez a megoldás az alapjövedelmet bizonyos mértékben feltételhez kötné (nem piaci jellegű hasznos tevékenység formájában).¹⁹ Ebbe a javaslatkörbe tartozik a tőkésített alapjövedelem is, amikor az állampolgár nagykorúvá válásakor kapja meg a születése óta felhalmozódott „kezdődőkét” (Ackerman és Alstott 1999; Grözinger et al. 2006).²⁰ Az utolsó felmerülő lehetőség a – bizonyos mértékig a sorköteles katonai szolgálat mintájára megszervezett – kötelező, államilag támogatott polgári közösségi szolgálat, és hasonló projektközpontú tevékenységek a „harmadik” (nonprofit) szektorban; ezek elsősorban a fiatal munkaerő befogadására szolgálnának (Gorz 1988; Dagger 2002; White 2003a). Az ide tartozó elgondolások nagy része a hasznos tevékenységet értékes munkatapasztalat és készségek megszerzésével próbálja ötvözni. Természetesen a hasznos tevékenységek végzését lehetővé tévő „kvázi piaci” jellegű fenti megoldások mindegyike csupán lehetőség, amelyek intézményesíthetősége, kvantitatív hatása és pénzügyi megvalósíthatósága további vizsgálatot igényel.

A fenti reformjavaslatok közül megkülönböztetett figyelmet érdemel a „részvényes társadalom” minden tagja számára biztosítandó alaptőke gondolata (Ackerman és Alstott

19 A „részvétként” szóba jöhető tevékenységek körét azonban nagyon nehéz úgy meghatározni, hogy arról megfelelő társadalmi konszenzus alakulhasson ki, érvényesítésük tranzakációs költsége pedig várhatóan olyan magas lenne, hogy gyakorlatilag „mindenre” ki kellene terjeszteni – azaz viszsztatérnénk a feltételmentességhez (Goodin 2001; az ezzel ellentétes véleményhez I. De Wispelaere és Stirton 2007).

20 Ahogyan ezt a 2005 óta működő Child Trust Fund, azaz az újszülöttek javára indított alap rendszere ezt megvalósította (Nissan és LeGrand 2000). Az alapjövedelem- és alaptőke-tervezetek előnyeinek összehasonlításához I. Dowding et al. (2003), Ackerman et al. (2004).

1999), ez ugyanis túlmutat az alapjövedelem egyszerű tőkésítésén. Olyan problémára koncentrálnak ugyanis, amellyel a többi javaslat – köztük maga az alapjövedelem – nem, vagy nem ugyanilyen szinten foglalkozik. Ez pedig a *lehetőségek* egyenlőségének ritkán teljesülő igazságossági normája. A *jogok* egyenlősége a társadalmi igazságosságnak nyilvánvalóan tökéletlen verzióját teszi csak lehetővé, mivel az anyagi forrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés következtében az emberek különböző módon képesek élni jogaikkal. A nemi és etnikai identitás is gyakran a valós jogegyenlőség útjában áll, így az csak névleg valósul meg. A jogegyenlőség igazságossági normája gyakorlatilag csak arra való *negatív* kötelességet teremt, hogy a bíróságok, törvényhozók és munkáltatók tartózkodjanak nyíltan diszkriminatív politikai vagy jogi döntésektől (a magánjogi szerződéseket is ideértve). A *lehetőségek* egyenlősítése azonban olyan *pozitív* erkölcsi és politikai kötelességet teremt, ami megköveteli a közbelépést minden olyan esetben, amikor az azonos jogok azonos megvalósulása olyan morálisan irreleváns tényezők miatt szenved csorbát, mint az osztály, családi háttér, nem vagy etnikai hovatartozás (Roemer 1998). A *lehetőségek egyenlőségének* ez az aktivista értelmezése közéletet jelent a *jogegyenlőség* diszkriminációmentessége és a *végeredmények egyenlőségének* aligha teljesíthető követelménye közt (ami ha lehetséges is volna, akkor sem valószínű, hogy kívánatos volna, figyelembe véve azokat az eszközöket, amelyeket fel kellene használnunk annak megvalósításához). Az alaptörvény gondolatához viszonyítva az alapjövedelem tulajdonképp kevésnek tűnhet, mivel csupán a választási lehetőségek kiszélesítését és az autonómia megerősítését jelenti, de nem számol a lehetőségek egyenlőségének problémájával.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a feltételhez nem kötött alapjövedelmet övező vita csupán a politikai jogok és társadalmi igazságosság fogalmihoz köthető *eszmék* körét érinti. Figyelembe kell vennünk a társadalmi-politikai *érdekeknek* az alapjövedelem elutasításában játszott, könnyen érthető szerepét is. A munkáltatói szervezetek szerint „a feltétel nélküli alapjövedelem egy veszélyes elképzelés. Nem akarjuk a munka és jövedelem szétválasztását. Épp az ellenkezőjére volna szükség: a jövedelem és teljesítmény szorosabb kapcsolatára. Aki nem fogadja el a korrekt és ésszerű munka lehetőségét, az elégedjen meg kevesebbel”, amint a német munkáltatói szervezet szóvivője elmondta (*Stuttgarter Zeitung*, 2005. július 5.). Ehhez hasonló, de ennél érdekesebb, hogy a legtöbb szakszervezeti vezető és aktivista is negatívan értékeli az alapjövedelmet, elsősorban azért, mert ezzel a szakszervezetek részben elveszítenék az *alkalmazottak* jövedelmének kollektív alkuban való autonóm meghatározásának felelősségét (Vanderborgh 2006). Mivel az egyéni jövedelem a munkáért kapott jutalomból részben állampolgári joggá válna, a szakszervezetek elvesztenék kompetenciájuk, hatáskörük – és valószínűleg taglétszámuk – egy részét. Az intézményes érdekek védelmét gyakran azzal az állítással leplezik, hogy

az alapjövedelem bevezetése felmentené a munkaadókat a „munkahelyteremtés” (egyébként teljesen fiktív) felelőssége alól. A német pártpolitikában kevesen nyitottak erre a gondolatra, különösen mióta úgy tűnik, hogy a német Zöldek – francia, holland és osztrák kollégáikkal ellentétben – már nem foglalkoznak az alapjövedelem kérdésével. A pártok és szakszervezetek azért ellenzik széleskörűen az alapjövedelmet, mert szerintük annak hívei túlságosan pesszimistán gondolkodnak, amikor azzal – a pártok és szakszervezetek számára kellemetlen – felvetéssel élnek, hogy a munkanélküliség és szegénység problémáit nem lehet a gazdasági növekedés hagyományos „produktivista” stratégiájával vagy a dolgozók további munkaerőpiaci „aktivizálásával” megoldani. Produktivista optimizmusukat nehéz azonban elfogadni, ha őszintén és elfogulatlanul megvizsgáljuk a fejlett gazdaságok munkaerőpiaci fejleményeit.

3. FUNKCIONÁLIS ÉRVEK AZ ALAPJÖVEDELEM MELLETT

Amellett, hogy normatív követelményeknek felel meg, minden normatív elméletnek demonstrálnia kell, hogy képes megfelelni azon rendszer funkcionális kontextusának, strukturális problémáinak és kihívásainak is, amely számára közpolitikai javaslatait megfogalmazza. Nem elég, ha csupán erkölcsi szempontból helyes; megvalósíthatónak is kell lennie, és egyértelmű előnyökkel kell járnia a közösség számára. A politikai újításokat nem elég méltányossági érvekkel kiegészíteni, az adott helyzetnek és aktuális problémáknak is meg kell felelniük; nem elég, ha jó szándékkal íródtak, kellőképp intelligensnek is kell lenniük. Problémamegoldó kapacitását tekintve az alapjövedelem gondolata határozottan jól szerepel ebben a tekintetben.

Világosan látszik, hogy a 21. század első évtizedében a német gazdaság központi problémáját nem a termelés, hanem az elosztás jelenti. Mivel mind a személyi, mind a társadalombiztosításból származó jövedelem kereső munkához kötött, a munkanélküliség – a munkaerőpiacon jelen lévő jelentős és tartós túlkínálat – kapcsán felmerül a kérdés: hogyan juthatnának megfelelő jövedelemhez azok, akik nem képesek munkát szerezni, hogy aztán betölthessék fogyasztói szerepüket a javak és szolgáltatások keresleti oldalán? Az alapjövedelem támogatóinak kész válasza van erre a kérdésre: a megoldás az állampolgárok adóbevételekből finanszírozott gazdasági joga egy (be kell ismernünk: *legfőlegb*) megélhetési szintű jövedelemhez. A piaci liberális válasz egészen más. Hívei „helyes” (azaz befektetésbarát) fiskális, monetáris és gazdaságpolitikai döntéseket (I) várnak a kormányzattól a nagyobb növekedés (G) érdekében, amely a munkahelyek számának (E)

növekedéséhez vezet, és így megoldja az elosztás (D) problémáját, azaz biztosítja a teljes társadalmi termékből való méltányos részesedést a társadalom egésze számára.

A piaci liberális elmélet hegemoniája semmiképp sem annak helyes vagy igaz voltából következik. Sokkal inkább arról van szó, hogy azért válhatott az uralkodó doktrínává és tarthatta meg ezt a szerepet, mert eddig megmenekült igazságának *alapos vizsgálatától*. Támogatói mindig képesek megvédeni magukat a tévedésük bizonyítékaitól (legalábbis amíg a politikai elit kellőképp az elmélet hatása alatt marad). Túlélését az biztosítja, hogy a politika sosem várta el az elmélet komoly vizsgálatát és alapállításainak bizonyítását. A megtévesztő gondolatmenet a következőképpen hangzik: ha az „alapvetően” helyes (I) → (G) → (E) → (D) állítás nem teljesül, az bizonyára azért történik, mert az (I) nem ér el elég magas szintet. Ennek következménye az a patológikus tanulási folyamat, amelynek során még több befektetést vonzó fiskális és monetáris politikával próbálkozunk, miközben tovább csökkentjük a társadalmi és munkaerőpiaci kiadásokat.

Ezt a tanulási folyamatot azért kell patológikusnak tekintenünk, mert közismert tények sorát hagyja szisztematikusan figyelmen kívül. Ami a gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság közti összefüggést illeti, nagyjából (önmagában is meglehetősen ambiciózus) két százalékos növekedés lenne szükséges a regisztrált munkanélküliek számára *szinten tartásához*, és csak ennél nagyobb érték mellett nőne a munkaerő-kereslet. Az IAB, a német munkaerőpiaci kutatóintézet szerint Németországban a munkanélküliség – a bevételkiesések és kapcsolódó állami kiadások miatt – évente több mint 80 milliárd eurós költséget jelent az állam számára. Ebben nincs benne a munkanélküliség káros gazdasági hatásainak értéke, vagyis a munkanélküliek bevételecsökkenése és a piaci javak és szolgáltatások iránti kereslet ezzel járó esése, sem pedig a járulékokat (illegálisan) elkerülő munkafajták ezzel párhuzamos elterjedésének hatása, amelyek pedig kompetitív előnyt élveznek a bejelentett foglalkoztatással szemben, hisz megtakarítják a társadalombiztosítási hozzájárulás költségét. Az államra háruló óriási többletköltség a növekedést is gátolja, mivel megrövidíti a szövetségi, regionális és helyi hatóságok infrastrukturális beruházásokon keresztül történő munkahelyteremtési lehetőségeit. Továbbá mikroökonómiai szempontból elmondható, hogy az ipari és szolgáltatói szektor vállalatainak növekedése nem feltétlenül jár a munkahelyek számának *növekedésével*. A technológiai és szervezeti újításokkal és áttelepülésekkel elért elbocsátásokat a befektetők nagylelkűen díjazták az értéktözsde. Ahelyett, hogy a növekedés a foglalkoztatás bővüléséhez vezetne, éppen az elbocsátások miatt növekedő munkanélküliség vezethet növekedéshez.

Amikor az (I) \rightarrow (G) \rightarrow (E) elképzelés megingani látszik a valóság talaján, az elmélet hívei gyakran morális problémává alakítják az ügyet: ha a végeredmény eltér várakozásainktól, az bizonyára valamelyik szereplő visszaélése miatt történhetett csak meg. A kapitalizmus új, moralizáló kritikája gyakran azért hibáztatja a vállalkozókat, mert bizonyára hiányos társadalmi (vagy akár nemzeti) felelősségérzetük miatt nem képesek a hazai munkahelyteremtésre. Azon kívül, hogy azok a politikai döntéshozók, akik az állampolgárok egy részének erkölcsi korlátaira panaszkodnak, csak magukat és döntéshozói szerepüket tehetik ezzel nevetségessé; egyúttal felelősséget kérnek számon a munkáltatóktól és befektetőktől, amelyek felvállalása azoknak eddig sem volt kötelessége. A munkahelyteremtés ugyanis nem tartozik sem a vállalatok érdekei, sem pedig törvényi kötelezettségei közé, a munkahelyek léte sokkal inkább a vállalatok sikeres működésének lehetséges (bár semmiképp nem szükségszerű) mellékterméke, miközben működésük valódi és teljesen legitim célja jövedelmezőségük fenntartása és növelése.

Az (E) \rightarrow (D) elképzeléssel, azaz az elosztás problémájának a munkaerőpiac és megkeresett jövedelem általi megoldásával kapcsolatban érdemes megvizsgálnunk egy, a némethez hasonló gazdaság képességét a rendelkezésére álló munkaerő felhasználására. Jól tudjuk, milyen nehézségek állnak előttünk, amikor fel akarjuk mérni ezt a képességet (a reálbérek és juttatások „elfogadható” szintjének követelménye mellett). A Németországhoz hasonló érett gazdaságok nagymértékben tőkeintenzívek, általában magasan képzett munkaerőt igényelnek, a béreket kollektív alkufolyamatban határozzák meg, a piacok – a tőkepiacokat is ideértve – liberalizáltak és nagy arányban alkalmaznak munkahelyettesítő technológiai újításokat (akár úgy, hogy a fizetett munkaerőt „önkiszolgáló” rendszerrel, a személyes ügyfélfogadást internetessel váltják fel). Vajon van-e egyáltalán lehetőség ezekben a gazdaságokban olyan mértékű (hazai) munkaerő-kereslet létrehozására a sokat emlegetett szolgáltatói szektorban, amely reálisan ellensúlyozhatná a munkahelyek számának jelenlegi csökkenését a primer és szekunder szektorokban? A nemzetközi munkamegosztás és a globális versenyfeltételek lehetővé teszik-e egyáltalán a hazai foglalkoztatás visszaesése és az exportra épülő foglalkoztatásbővülés közti egyensúly tartós megteremtését? Képesek-e az érett gazdaságok a jelenlegi munkaerő mellett a munkaerőpiacra újonnan belépőket (nőket, migránsokat) is felszívni középtávon olyan bérszint mellett, ami a jelenleg aktív nemzedék számára lehetővé teszi mind a következő generáció felnevelését, mind a már visszavonultak támogatását? A kérdés röviden az, hogy a teljes foglalkoztatás mellett kialakuló egyensúly vajon továbbra is hihető lehetőség-e egy munkaszervezés rendszerére épülő társadalomban. És ha ez megvalósíthatóan bizonyul, a következő – és még nehezebben megválaszolható, politikai és morális jellegű – kérdés az lesz, hogy

vajon valóban megéri-e ez az állapot azokat a (pl. környezeti) költségeket, amelyeket meg kell fizetnünk érte.

Nem csupán megengedhető szkeptikusan állni ezekhez a kérdésekhez, hanem ez szinte magától értetődik. Németországban az elmúlt harminc évben folyamatosan, fokozatosan esett a kereslet a stabilan működő vállalatoknál „normális” viszonyban foglalkoztatott (azaz teljes munkaidőben magas képzettséget igénylő munkát végző, kollektív egyezményekkel és szociális jogokkal védett) munkaerő iránt. Ennek eredményeképp az országban durván 7 millióval kevesebb munkahely áll a dolgozni vágyók rendelkezésére egy 40 millió fős munkaerőpiacon, ideértve a „elbátortalanított munkavállalókat”, a szürke- és feketemunkák piacát, és a különféle adminisztratív képzések és „aktiváló” folyamatok résztvevőit is. Az angolszász és skandináv gazdaságok valóban jobban teljesítenek a munkaerő felhasználásában, ez azonban nem kielégítő ellenérv, mivel ezek országok alapvető intézményes kereteinek, földrajzi és gazdasági előnyeinek az átvétele komoly nehézségekbe ütközik. Ezt az információt tehát legjobb esetben is csak a nemzetközi példákból való tanuláshoz használhatjuk fel. Megfontolt nézőpontból tehát ajánlatosnak tűnik a termelő és elosztó intézmények átalakítása oly módon, hogy (1) az aránytalanul alacsony munkaerő-keresletet elviselhető (azaz nem marginalizáló, nem kirekesztő, nem szegénységbe taszító és nem politikailag bomlasztó hatású) állapotá alakítsuk anélkül, hogy (2) mindközben korlátoznánk a dolgozók jogát (és ösztönzőit) a munkalehetőségek kereséséhez és elvállalásához, vagy (3) szembe mennénk a folyamatos termelékenység-növekedés iránti általános igénnyel.

A megélhetést biztosító alapjövedelem ösztönző és irányító hatásainak köszönhetően mindhárom fent leírt követelménynek megfelel. Persze nem vezet „teljes” foglalkoztatottsághoz, bár az emberek talán könnyebben választják a munkaviszonyt akkor, ha az alapjövedelem jelentette elfogadható gazdasági alternatíva biztonságosabbá teszi a kilépést.²¹ Az univerzális alapjövedelem mindenesetre a munkanélküliséget mind egyéni, mind közösségi szinten elviselhetővé teszi, így enyhíti a politikai döntéshozókra nehezedő, arra vonatkozó produktivista kényszert, hogy befektetéseket vonzó fiskális, monetaris és infrastrukturális politikák bevetésével próbáljanak meg munkahelyeket teremteni.

21 Az itt elhangzott érv szerint a könnyített kilépési lehetőség *javítani*, nem pedig csökkenteni fogja az emberek munkavállalási hajlandóságát. Hasonló gyakorlati megfontolások hangoztak el a válási törvények liberalizálása kapcsán, az Európai Unió bolognai folyamatával kapcsolatban (eszerint a BA fokozat bevezetése növelné a felsőoktatásba belépők számát, ahelyett, hogy az egyetemről kibukott vesztesekként stigmatizálná azokat, akik nem jutnak el a mesterfokozatig) és a munkavállalás merev szabályozásainak liberalizálásával kapcsolatban is.

Az elosztási problémákat elválasztja a foglalkoztatási problémáktól, mivel az utóbbiak a rendelkezésre álló munkaerő folyamatos alacsony kihasználtságából származnak. Emellett nagyrészt feleslegessé teszi az adminisztratív „munkaerő-aktiválást” (azaz a negatív adminisztratív és gazdasági szankciókkal történő munkaerőpiaci integrációra kényszerítés) kontraproduktív gyakorlatát is, és inkább abban az értelemben aktivál, hogy lehetőséget teremt a családban, helyi közösségben és non-profit szervezetekben végzett, nyilvánvalóan „hasznos” (bár nem piacosított) önkéntes munka számára. A szerződéses munkavállalás ösztönzői ugyanakkor teljes mértékben érvényben maradnak mind a munkavállalói, mind a munkáltatói oldalon – az előbbiek esetében azért az alapjövedelemnél magasabb jövedelemért, amit fizetett munkával lehet elérni; a keresleti oldalon pedig azért, mert a munka bér- és nem bérjellegű költségei a minden munkás számára hozzáférhető alapjövedelem összegével csökkennek. A munkatermelékenység emellett várhatóan javulna, mivel a dolgozók „önkéntesen”, nem pedig gazdasági kényszer hatására döntenének a szerződéses munka vállalása mellett, és azért is, mert nagyrészt elhárulnának a munkaerő csökkentését lehetővé tevő technikai és szervezeti módosítások előtt álló morális és jogi akadályok.

Ha megvizsgáljuk az OECD országokban végbemenő munkaerőpiaci és szociálpolitikai reformokat és újításokat, arra jutunk, hogy azok legalábbis részben (de semmiképpen sem nyíltan és felvállaltan) egyfajta feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése felé vezetnek. A háztartások rendelkezésére álló jövedelem egyre kevésbé függ az elérhető munkahelyek számától és minőségétől, a munkaerő-kereslettől, vagy a munkaerőpiac két oldalán álló szereplők intézményesen meghatározott egyéni vagy kollektív alkupozíciójától. Ehelyett egyre nagyobb mértékben függenek olyan *politikai* döntésektől, amelyek a háztartásokat mint *állampolgárok* háztartásait kezelik, a háztartás tagjainak piaci jövedelmét, családi és egészségi állapotát, korát vagy nemét is tekintetbe véve. Németországban a háztartások jövedelmének egyre kisebb hányadát teszi ki a bérből származó jövedelem, és nem csak a tőkejövedelmek arányának növekedése miatt, hanem a *nettó transzferek* (a különböző juttatások összege az adók és járulékok levonása után) egyre nagyobb szerepe miatt is. A közpolitikák tehát már nem csak *kollektíven* elfogyasztott javakat biztosítanak (pl. közoktatást és tömegközlekedést), hanem az egyes állampolgárok egyéni jövedelmének egyre növekvő részét is, és ez a folyamat nyilvánvalóan visszafordíthatatlan. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha az egy háztartáson belüli jövedelem hányada helyett a népességen belüli arányt vizsgáljuk: 1980-ban a dolgozó korú (18-64) német népesség 69,6 százaléka élt pénzkereső tevékenységből, 2006-ra ez 63,7 százalékra esett. Még inkább szembevetendő, hogy míg 1980-ban a felnőtt népesség 13,9 százaléka élt tár-

sadalombiztosítási és egyéb támogatásokból, 2006-ra ez az arány 25,7 százalékra nőtt.²² A nyugdíj- és egészségügyi járadékok fokozatos függetlenítése a keresetektől és egyre nagyobb mértékű (bár továbbra is csak részleges) adóbevételekből származó finanszírozása is ugyanebbe az irányba vezet: az elosztási problémák piaci automatizmusok helyett, politikai döntésekkel való kezelésének irányába. Világos, hogy az ilyen és ehhez hasonló reformkezdeményezések célcsoportja nem a *munkavállalók* és a munkaszerződés szerződő feleiként őket megillető kollektív jogok, hanem az *állampolgárok* és azok jogai és kötelezettségei.

Úgy tűnik, a személyek közötti és időbeli elosztás törvényben meghatározott (nem pedig önkéntes szerződésen alapuló) formája nem csak a bérköltséget, de lassan magát a bért is érinti. Ezt nem csak a negatív jövedelemadó (NIT) ügyének megújuló népszerűsége, hanem a minimálbér bevezetése iránti egyre szélesebb körű igény is jelzi. Az utóbbi esetben az alacsony termelékenységi szintű munkaerő, illetve azok, akik csak rendkívül alacsony bérért cserébe tudnak munkát vállalni, csak akkor dolgoznak (amennyiben egyáltalán találnak munkát), ha azért cserébe „megfelelő” bért kapnak. A negatív jövedelemadó esetében a rendelkezésre álló jövedelem elválik a munkajövedelemtől, és a dolgozó valós jövedelme nyíltan politikai döntés végkimenete lesz. Az mindenesetre világos, hogy a jövedelmek meghatározása már nem csak a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalának szereplőitől függ, hanem a törvényhozás és az állami költségvetés döntéshozóitól is.

Egyértelmű persze, hogy a politika valamennyi beavatkozása a munkaerőpiac alakulásába – köztük a Hartz IV és az Agenda 2010 németországi munkaerőpiaci reformjai – távolról sem hasonlítanak a feltétel nélküli alapjövdelemre. Ahelyett, hogy az állampolgárokra bíznák annak eldöntését és a kapcsolódó felelősséget, hogy vállalnak-e szerződéses munkát, és ha igen, mennyi időt szánnak rá, ezek a politikák és reformok is a foglalkoztatás maximalizálását célzó államilag irányított pozitív és negatív ösztönzők alkalmazásának hagyományos felfogását követik. A társadalmi rend kapcsolódó hagyományos elképzelésének eléréséhez csökkenteni kell a munka nem bérjellegű költségét, a munkaköltségnek el kell válnia a dolgozók jövedelmétől, vissza kell fogni a dolgozókat védő státuszjogokat, hogy „rugalmasabban” és „mobilabban” reagáljanak a piaci igények változásaira, és újra kell szervezni mind a munkanélküli juttatások összegét, mind a jogosultság idejét úgy, hogy az erősebb ösztönzőt jelentsen a munkaerőpiac kínálati oldalán. Hogy ezek

22 Az adatokat a német munkaadók által fenntartott kutatóintézet, az Institut der deutschen Wirtschaft gyűjtötte össze. Interneten: <http://www.iwkoeln.de/informationen/allgemeineinfodienste/iwd/archiv/2008/1quartal/nr11/tabid/2211/itemid/21986/language/de-de/language/de-de/default.aspx> (Letöltve: 2011.03.28.).

a kínálatoldali foglalkoztatáspolitikai intézkedések mikor és milyen mértékben vezetnek el egy olyan „teljes foglalkoztatottságnak” tekinthető munkaerőpiaci állapothoz az elosztási igazságosság és társadalmi integráció „elfogadható” szintje mellett? A közeljövőben választ kell kapnunk erre az empirikus kérdésre, hiszen közeledik mind az EU lisszaboni célkitűzésének, mind Gerhard Schröder Agenda 2010 programjának a céldátuma. És ha a válasz negatív, úgy az elosztás kérdéseinek nyíltan *politikai* meghatározása nagyobb horderejű megoldásokat vet majd fel, például az állampolgárok adókból finanszírozott jövedelemre való jogosultságának feltételektől való fokozatos függetlenítése.

Nem valószínű, hogy az alapjövedelem normatív ideáljának megfelelő – azaz adóból finanszírozott, feltételhez nem kötött, minden állampolgárnak járó, megélhetést biztosító – támogatási forma hirtelen robbanna be a jelenlegi támogatások rendszerébe (amint azt a kevésbé realista támogatók egy része reméli); sokkal valószínűbb az alapjövedelem fokozatos, a munkajövedelmek szabályzásának jelenleg megfigyelhető trendjeit követő megjelenése. Az alapjövedelem „kimeneti” oldalát, azaz a törvénybe iktatott támogatás elosztását öt lépésben közelíthetjük, míg a „bemeneti” oldalon, azaz az alapjövedelem pénzügyi alapjának megteremtésében ennél is többféle közpolitikai eszköz alkalmazása képzelhető el. Ezek közül a legegyszerűbb és legradikálisabb megoldás az, amely szerint minden amerikai állampolgár kapna évente tízezer dollárt (ebből háromezret egészségbiztosításra irányoznának elő), ennek pénzügyi alapja pedig a „törlendő programok” fölöslegessé váló költségvetése lenne (Murray 2006: 130–139).

A kimeneti oldal tekintetében, a jogosultságok kiterjesztésére vonatkozó öt elvet képelem el:

1. A „nagylelkűségi skála”, amelynek mentén az eredetileg jóval a létminimum alatt megállapított alapjövedelem fokozatosan emelkedhetne a megélhetést biztosító szintig (Van Parijs 1995, 2001a).
2. A „feltételességi skála” amelynek mentén a program eleinte bizonyos „valamit valamiért” feltételek mellett, ám azok fokozatos leépítésével működne.
3. A „célcsoport skála” a következőképp működik: kezdetben az alapjövedelmet jövedelmi, etnikai és családi háttér alapján meghatározott csoportok kapják (pl. jövedelmi támogatások a szegény kisebbségi családoknak kompenzációként, hogy a gyerekek és fiatalok iskolába járhassanak ahelyett, hogy pénzkereséssel kelljen támogatniuk családjukat), aminek a fokozatos kiterjesztését az állampolgáriság univerzális követelményéhez a „nekem is jár” logika automatizmusa biztosítaná.

4. Az „időskálának” időtartamhoz és korhoz köthető oldala is lenne. Eleinte alighanem célszerű volna (pl. 30 éves) alsó korhatárt szabni a jogosultság tekintetében, a fiatalok marginalizálódásának elkerülése, valamint a munkaerőpiaci részvétel és a kapcsolódó szaktudás megszerzésének az ösztönzése érdekében. Az időtartam korlátozása jelenthetné pl. azt, hogy mindenki maximum 10 évig jogosult alapjövedelemre, és folyósítását legalább 6 hónapos időszakokban bármely életkorban kérelmezheti (Offe 1997: 81–108; White 2003b).
5. Végül, a „kontraciklikusság” dimenziója, amely szerint mindaddig, amíg a munkaerőpiac többé-kevésbé egyensúlyban van, az alapjövedelem szintje létminimum körül kell, hogy maradjon, az egy főre eső összegnek azonban (automatikusan) emelkednie kell, amikor a makroszintű munkaerő-kereslet csökken.

Ezek a lépések persze sokféle módon kombinálhatók és variálhatók. A gyakorlati tapasztalat nyilván különböző irányú mozgásokhoz vezet a különböző skálákon, a folyamat rengeteg kísérletezést és újragondolást igényel majd.

4. KÖVETKEZTETÉS

Tanulmányomban Németország és a kontinentális Európa munkaerőpiaci fejleményeire és az azok körül zajló politikai vitákat szem előtt tartva érveltem. Tekintetbe véve mindezeket a körülményeket és kilátásokat az alapjövedelem bevezetését vagy fokozatos bevezetésének megkezdését nem csupán a fent tárgyalt igazságossági megfontolások indokolják, hanem – még inkább meggyőzően – olyan funkcionális érvek, amelyek azokkal a rendelkezésekkel és problémákkal foglalkoznak, amelyeket a jelenleg alkalmazott politikáknál és a közjó jelenlegi felfogásánál hatékonyabban orvosolhatna az alapjövedelem bevezetése. Bármennyire is igaznak fogadjuk el normatív megalapozását, az alapjövedelem funkcionális értelemben fölösleges akkor, ha a teljes foglalkoztatottság és méltányos elosztás politikája beváltja az ígéreteit; ennek azonban a fordítottja is épp így igaz.

Fordította: Horváth Vera

Lektorálta: Misetics Bálint

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ackerman, Bruce – Alstott, Anne (1999): *The Stakeholder Society*. Yale University Press.
- Ackerman, Bruce – Alstott, Anne - Van Parijs, Philippe (szerk.) (2004): *Redesigning Redistribution: Basic Income and Stakeholder Grants and Cornerstones for an Egalitarian Capitalism*. Verso.
- Atkinson, Anthony (1996): The Case for a Participation Income. In: *The Political Quarterly*, Vol. 67., No. 1.: 67–70.
- Casassas, David (2007): Basic Income and the Republican Ideal: Rethinking Material Independence in Contemporary Societies. In: *Basic Income Studies*, Vol. 2., No. 2.: 9. cikk.
- Dagger, Richard (2002): Republican Virtue, Liberal Freedom, and the Problem of Civic Service. Az American Political Science Association éves értekezletén előadott tanulmány. Aug. 28., 2002.
- De Wispelaere, Jurgen – Stirton, Lindsay (2007): The Public Administration Case against Participation Income. In: *Social Service Review*, Vol. 81., No. 3.: 523–549.
- Dowding, Keith – De Wispelaere, Jurgen – White, Stuart (szerk.) (2003): *The Ethics of Stakeholding*. Palgrave.
- Goodin, Robert E. (2001): Something for Nothing? In: *What's Wrong with a Free Lunch?* Szerk.: Van Parijs, Philippe. Beacon Press.
- Gorz, André (1988): *Critique of Economic Reason*. Verso.
- Grözinger, Gerd – Maschke, Michael – Offe, Claus (2006): *Die Teilhabegesellschaft. Modell eines neuen Wohlfahrtsstaates*. Campus.
- Handler, Joel (2004): *Social Citizenship and Workfare in the United States and Western Europe: The Paradox of Inclusion*. Cambridge University Press.
- Handler, Joel – Hasenfeld, Yeshekel (2006): *Blame Welfare, Ignore Poverty and Inequality*. Cambridge University Press.
- Hasenfeld, Yeshekel – Ghose, Toorjo – Larson, Kandyce (2004): The Logic of Sanctioning Welfare Recipients: An Empirical Assessment. In: *Social Service Review*, Vol. 78., No. 2.: 304–319.
- Holmes, Stephen – Sunstein, Cass (1999): *The Costs of Rights. Why Liberty Depends on Taxes*. Norton.
- Locke, John ([1689] 1988): *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press.
- Mead, Lawrence (1986): *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*. The Free Press.
- Mead, Lawrence (szerk.) (1997): *The New Paternalism: Supervisory Approaches to Poverty*. Brookings.

- Murray, Charles (2006): *In Our Hands. A Plan to Replace the Welfare State*. American Enterprise Institute.
- Nissan, David – LeGrand, Julian (2000): *A Capital Idea: Start-up Grants for Young People*. Fabian Society.
- Offe, Claus (1997): *Towards a New Equilibrium of Citizens' Rights and Economic Resources. in Societal Cohesion and the Globalising Economy. What Does the Future Hold?* OECD.
- Offe, Claus (2005): *Wasteful Welfare Transactions: Why Basic Income Security Is Fundamental*. In: *Promoting Income Security as a Right: Europe and North America*. Szerk.: Standing, Guy. Anthem Press.
- Offe, Claus – Heinze, Rolf G. (1992): *Beyond Employment. Time, Work and the Informal Economy*. Polity Press.
- Ondrack Dan – Timperley, Stuart (szerk.) (1982): *The Humanisation of Work: A European Perspective*. Armstrong Publishing.
- Opielka, Michael (2005): *Die Idee einer Grundeinkommensversicherung*. In: *Das Prinzip Bürgerversicherung*. Szerk.: Strengmann-Kuhn, Wolfgang. Verlag für Sozialwissenschaften.
- Pettit, Philip (2007): *A Republican Right to Basic Income?* In: *Basic Income Studies* Vol. 2., No. 2.: 10. cikk.
- Raventós, Daniel (2007): *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*. Pluto Press.
- Rawls, John (2003): *Political Liberalism*. Columbia University Press.
- Roemer, John E. (1998): *Equality of Opportunity*. Harvard University Press.
- Simon, Herbert (2001): *UBI and the Flat Tax*. In: *What's Wrong with a Free Lunch?* Szerk.: Philippe Van Parijs. Beacon Press.
- Standing, Guy (2002): *Beyond the New Paternalism: Basic Security as Equality*. Verso.
- Standing, Guy (2008): *How Cash Transfers Promote the Case for Basic Income*. In: *Basic Income Studies*, Vol. 3., No. 1.: 5. cikk.
- Steiner, Hillel (1992): *Three Just Taxes*. In: *Arguing for Basic Income: Ethical Foundations for a Radical Reform*. Szerk.: Van Parijs, Philippe. Verso.
- Suplicy, Eduardo Matarazzo (2005): *The Approval of the Basic Income Guarantee in Brazil*. In: *The Ethics and Economics of the Basic Income Guarantee*. Szerk.: Karl Widerquist – Lewis, Michael Anthony – Pressman, Steven. Ashgate.
- Suplicy, Eduardo Matarazzo (2007): *Basic Income and Employment in Brazil*. In: *Basic Income Studies*, Vol. 2., No. 1.: 10. cikk.
- Vanderborght, Yannick (2006): *Why Trade Unions Oppose Basic Income*. In: *Basic Income Studies* Vol. 1., No. 1.: 5. cikk.
- Vanderborght, Yannick – Van Parijs, Philippe (2005): *L'allocation universelle*. La Decouverte.

- Van der Veen, Robert – Van Parijs, Philippe (1986): A Capitalist Road to Communism. In: *Theory and Society*, Vol. 15., No. 5.: 635–655. [Magyarul (2011): Egy kapitalista út a kommunizmusba. In: *Fordulat*, jelen szám: 18–41.].
- Van Parijs, Philippe (1995): *Real Freedom for All*. Clarendon Press.
- Van Parijs, Philippe (2001a): A Basic Income for All. In: *What's Wrong with a Free Lunch?* Szerk.: Van Parijs, Philippe. Beacon Press.
- Van Parijs, Philippe (2001b): Reply. In: *What's Wrong with a Free Lunch?* Szerk.: Van Parijs, Philippe. Beacon Press.
- Van Parijs, Philippe (2003): Difference Principles. In: *The Cambridge Companion to John Rawls*. Szerk.: Samuel Freeman. Cambridge University Press.
- White, Stuart (2003a): *The Civic Minimum: On the Rights and Obligations of Economic Citizenship*. Oxford University Press.
- White, Stuart (2003b): Freedom, Reciprocity, and the Citizen's Stake. In: *The Ethics of Stakeholding*. Szerk.: Keith Dowding – De Wispelaere, Jurgen – White, Stuart. Palgrave.
- Williamson, Oliver E. (1985): *The Economic Institutions of Capitalism*. The Free Press.